

Dorota Rucińska, Andrzej Walewski

KSZTAŁCENIE W ZAKŁADZIE GEOGRAFII REGIONALNEJ

Zarys treści. W ciągu 50 lat istnienia specjalizacji geografia regionalna zmieniło się w sposób istotny kształcenie studentów. Zmianom ulegał zarówno program nauczania, jak i problematyka wykonywanych prac magisterskich. Prowadzone obecnie zajęcia i prace magisterskie dotyczą różnorodnych aspektów relacji środowisko przyrodnicze-człowiek.

Słowa kluczowe: geografia regionalna, kształcenie, program nauczania, prace magisterskie.

W ciągu 50 lat istnienia specjalizacji geografia regionalna studiowało na niej blisko tysięcy studentów. Zmieniały się w tym okresie cele i formy kształcenia, programy zajęć specjalizacyjnych, tematyka wykonywanych prac magisterskich. W niniejszym opracowaniu przedstawiamy najważniejsze zmiany, jakie zaszły w zakresie programów kształcenia i problematyki podejmowanych prac magisterskich.

PROGRAM ZAJĘĆ SPECJALIZACYJNYCH

Powołanie do życia Katedry Geografii Regionalnej Świata miało stymulować rozwój zarówno badań, jak i kształcenia studentów w tym zakresie. Utworzenie Katedry dało studentom możliwość specjalizowania się w nowej dziedzinie; wprawdzie w Zakładzie Geografii Ekonomicznej można było w tym czasie specjalizować się w geografii regionalnej Polski, ale oznaczało to kształcenie w kierunku praktycznie nastawionego planowania przestrzennego. Na specjalizację przyjmowano studentów po dwóch latach studiów ogólnogeograficznych. Zajęcia

specjalizacyjne trwały 3 lata (w niektórych okresach – 2, w zależności od tego, czy istniały studia 5-cio, czy też 4-letnie). Sposób powstania Katedry oraz zainteresowania badawcze ówczesnych pracowników (zob. artykuł A. Bonasewicza w tym tomie) sprawiły, że w pierwszych latach zarówno w działalności badawczej, jak i kształceniu studentów przeważała problematyka gospodarcza i ludnościowa świata. W programie zajęć specjalizacyjnych lat 50-tych znajdowały się m. in. takie przedmioty jak *Podział polityczny świata*, *Etnografia*, *Kartografia ekonomiczna* oraz grupa wykładów monograficznych, poświęconych wybranym regionom świata.

Wprowadzony w latach 60-tych nowy program zajęć specjalizacyjnych był odbiciem dominujących wówczas poglądów na przedmiot i zadania geografii regionalnej. Przedmiotem badań miał być obszar (region), zaś ich celem – syntetyczna charakterystyka owego obszaru. Pomimo deklaracji kompleksowości, wiązania zjawisk przyrodniczych i społeczno-gospodarczych, geografia regionalna zajmowała się przede wszystkim przestrzennym zróżnicowaniem stosunków społecznych, gospodarczych i politycznych w różnych państwach i regionach świata. Wybór regionów i krajów wiązał się z ich znaczeniem gospodarczym lub politycznym w świecie, był także odbiciem zainteresowań pracowników Katedry, odbytych przez nich staży zagranicznych czy podróży naukowych. I tak na przykład, badania miast rumuńskich prowadzone przez Janinę Kremky-Saloni zaowocowały również wykładami na specjalizacji na temat Rumunii, a pobyty innych osób na Kubie, w Meksyku, Wenezueli i Afryce Zachodniej – rozbudowaniem tematyki latioamerykańskiej i afrykańskiej. Chociaż w programie zajęć specjalizacyjnych lat 60-tych nadal dominowała problematyka społeczno-gospodarcza (*Główne problemy zaludnienia i urbanizacji*, *Regiony rolnicze kuli ziemskiej*, *Bariery wzrostu krajów rozwijających się*), pojawiły się także przedmioty dotyczące wybranych elementów środowiska przyrodniczego (*Regiony klimatyczne świata*, *Surowce mineralne świata*). Znaczna liczba godzin przeznaczona była na zajęcia z tradycyjnie ujmowanej geografii regionalnej (*Geografia regionalna wybranych krajów*, *Wybrane problemy geografii regionalnej*, *Wykłady monograficzne*), w ramach których bardziej lub mniej szczegółowo charakteryzowano poszczególne państwa lub regiony świata.

W drugiej połowie lat 70-tych nastąpiły zauważalne przekształcenia w pojmowaniu geografii regionalnej, jej zadań badawczych i dydaktycznych. Liczne dyskusje na zebraniach naukowych Zakładu doprowadziły do stopniowej zmiany charakteru podejmowanych badań, także prac magisterskich. Znaczące było

zwłaszcza programowe wystąpienie B. Dumanowskiego na ogólnopolskiej konferencji zorganizowanej przez Zakład w 1979 roku, poświęconej przedmiotowi geografii regionalnej. Zasadniczą myślą Jego referatu *Geografia regionalna jako dyscyplina badawcza* było twierdzenie, że przedmiotem badań winny być relacje między środowiskiem przyrodniczym a działalnością człowieka. Konsekwencją takiego stanowiska była zmiana programu specjalizacji. Wprowadzone w roku akademickim 1983/84 nowe przedmioty są do dzisiaj trzonem tego programu. Dotyczą one trzech zagadnień: 1) środowiska przyrodniczego – *Struktura i ewolucja przyrody*, 2) działalności człowieka – *Geografia człowieka* oraz 3) relacji między środowiskiem przyrodniczym a działalnością człowieka – *Przyroda a społeczeństwo*. Ich wspólnym mianownikiem jest ujęcie ewolucyjne, położenie akcentu na zmienność w czasie przyrody, działalności człowieka i występujących między nimi powiązań. Zmodernizowany program kształcenia na specjalizacji obejmował, poza wyżej wymienionymi, również inne nowe przedmioty traktujące o różnorodnych aspektach relacji człowiek-środowisko: *Granice przyrodnicze a działalność człowieka*, *Zasoby naturalne i ich wykorzystanie*, *Zagospodarowanie środowiska przyrodniczego* oraz o sposobach badania związków między przyrodą a człowiekiem – *Metodologia geografii regionalnej*. Wobec stwierdzenia poważnych braków w znajomości przez studentów aktualnych zagadnień społeczno-gospodarczych w skali świata i poszczególnych regionów wprowadzono przedmiot *Problemy rozwoju światowego*; przywrócono także zajęcia z *Geografii regionalnej świata*, w których starano się szczególnie akcentować problematykę relacji środowisko przyrodnicze-działalność człowieka. Za przydatne uznano również zapoznanie studentów z *Podstawami fotografii*, w ramach których uczono ich zarówno wykonywania, jak i wykorzystywania zdjęć w działalności badawczej i popularyzatorskiej. Program ten realizowany był, z pewnymi modyfikacjami, przez ostatnie 20 lat. Modyfikacje związane były z rodzajem studiów (dzienne, zaoczne) i wymiarem godzin przeznaczonych na zajęcia specjalizacyjne. W niektórych okresach prowadzone były także inne zajęcia, np. *Interpretacja krajobrazów na zdjęciach lotniczych*, *Techniki komputerowe w badaniach regionalnych*, *Geografia polityczna świata*.

W roku akademickim 2003/4 zakończyło się kształcenie studentów w ramach jednolitych 5-letnich studiów magisterskich, zarówno dziennych jak i zaocznych, na których również istniała specjalizacja geografii regionalnej. Obecnie zajęcia specjalizacyjne realizowane są w ramach dwuletnich Magisterskich Studiów Uzupełniających Dziennych. Aktualny program zajęć specjalizacyjnych przedstawia zestawienie na str. 60.

Rok I:	Liczba godz.
Struktura i ewolucja przyrody	– 60
Geografia człowieka	– 60
Przyroda a społeczeństwo	– 60
Metody i techniki badawcze w geografii regionalnej	– 60
Geografia regionalna świata	– 60
Kartografia tematyczna	– 45
Wykłady do wyboru	– 60
Seminarium magisterskie	– 60
Pracownia magisterska	– 120
Praktyka magisterska	– 90
Rok II:	Liczba godz.
Problemy rozwoju światowego	– 30
Geografia regionalna świata	– 90
Wykłady do wyboru	– 105
Seminarium magisterskie	– 60
Pracownia magisterska	– 150

W ciągu minionych 50 lat nastąpiły znaczące zmiany w zakresie, sposobach i warunkach kształcenia studentów na specjalizacji. Istniejąca obecnie łatwość dostępu do informacji o świecie dzięki Internetowi i bogatej literaturze fachowej sprawia, że w nauczaniu mniejszą rolę odgrywa dziś przekazywanie wiedzy, wzrasta natomiast potrzeba kształcenia umiejętności właściwej oceny pozyskanych informacji, ich selekcji, porządkowania i wykorzystywania. Zajęcia na studiach magisterskich, w tym zajęcia specjalizacyjne, służyć winny w pierwszym rzędzie rozwijaniu tych umiejętności.

Od 2 lat na specjalizację przyjmowani są studenci posiadający licencjat z geografii lub kierunków pokrewnych. Pierwsze doświadczenia wskazują na istnienie znacznego zróżnicowania poziomu wiedzy i umiejętności geograficznych wśród studentów podejmujących tę specjalizację (ich kontakt z geografiami podczas studiów licencjackich był bardzo różny). W tej sytuacji coraz wyraźniej rysuje się potrzeba kolejnej modyfikacji programu tak, aby lepiej służył realizacji założonych celów kształcenia na specjalizacji geografia regionalna.

PROBLEMATYKA PRAC MAGISTERSKICH

Praca magisterska odgrywa ważną rolę w procesie kształcenia, jej wykonanie jest warunkiem uzyskania dyplomu. W pracy takiej student winien wykazać się zarówno znajomością wybranej dziedziny wiedzy, jak i umiejętnościami dostrzegania i rozwiązywania problemów. Wiąże się to z koniecznością opanowania podstaw warsztatu badawczego.

Problematyka wykonywanych na specjalizacji prac magisterskich była i jest odbiciem zainteresowań zarówno studentów, jak i opiekujących się nimi pracowników. Za optymalną uznać należy sytuację, kiedy to studenci sami zgłaszają interesujące ich problemy, które chcieliby podjąć w ramach prac magisterskich. Jeżeli takie propozycje spełniają określone kryteria (posiadają odpowiedni stopień trudności, istnieją materiały niezbędne do ich wykonania, nie zostały już wcześniej opracowane), są akceptowane i, czasami po pewnych korektach i uściśleniach, stają się tematami prac magisterskich. W przypadkach gdy studenci mają trudności ze skonkretyzowaniem swoich zainteresowań, wyrażeniem ich w formie nadającego się do badania problemu, korzystają z tematów proponowanych im przez opiekunów.

Analizując problematykę ponad 600 prac magisterskich zrealizowanych w latach 1955-2004 w Katedrze (Zakładzie) Geografii Regionalnej można dostrzec wyraźne zmiany, jakie w tym zakresie wystąpiły. W pierwszym okresie (do połowy lat 70-tych) prace miały w większości charakter monografii branżowych, dotyczących wybranych dziedzin gospodarki lub osadnictwa w różnych regionach, najczęściej państwach (np.: *Przemysł w tropikalnej Afryce Zachodniej* – nr 10, *Porty Kaliforni* – 13, *Urbanizacja Związku Południowej Afryki* – 19, *Komunikacja Meksyku* – 32, *Rolnictwo Nigerii* – 34). Powstawały też monografie geograficzne różnych obszarów (*Monografia geograficzna Pustyni Zachodniej w Egipcie* – 14, *Monografia państwa Izrael* – 17, *Taiwan* – 26, *Monografia wschodniego protektoratu Adenu /Hadramautu/* – 27), a także opracowania z dziedziny historii odkryć i badań geograficznych (*Udział Polaków w badaniach Syberii i Dalekiego Wschodu* – 5, *Życie i zasługi Bronisława Grąbczewskiego dla geografii* – 6, *Podróżnicy i badacze polscy w drugiej połowie XIX wieku i pierwszej połowie XX wieku* – 20). W tym czasie problematyka zależności środowiska przyrodnicze-działalność człowieka pojawiała się w pracach magisterskich rzadko: na 56 prac wykonanych w latach 1955-65 tylko 5 (10%) dotyczyło tych

relacji. W miarę upływu lat stawała się ona bardziej popularna, w latach 1966-75 zrealizowano już 23 takie tematy (16% wykonanych wtedy prac). Dotyczyły one głównie wpływu środowiska przyrodniczego na rozmieszczenie ludności bądź zróżnicowanie gospodarki (zwłaszcza rolnictwa). W kolejnych latach stopniowo wzrastała liczba prac poświęconych tym relacjom, zwiększała się też ich różnorodność. Badane były oddziaływania poszczególnych elementów lub cech środowiska przyrodniczego na różne aspekty działalności człowieka: osadnictwo, rolnictwo, przemysł, komunikację, turystykę (*Regiony fizyczno-geograficzne i ich wpływ na zróżnicowanie gospodarki Nigerii* – 79, *Wpływ wód powierzchniowych na lokalizację miast Afryki Wschodniej* – 158, *Warunki klimatyczne a uprawa zbóż w Maroku* – 177, *Związki między ukształtowaniem powierzchni i gęstością zaludnienia w Meksyku i Ameryce Centralnej* – 261, *Związki między klimatem a rozmieszczeniem ludności w Ameryce Południowej* – 282, *Zróżnicowanie środowiska przyrodniczego a gęstość zaludnienia w Brazylii* – 226).

W ramach tego nurtu w połowie lat 70-tych została zapoczątkowana seria prac poświęconych wydzieleniu potencjalnych i optymalnych (z przyrodniczego punktu widzenia) obszarów uprawy rozmaitych roślin w różnych krajach (np. *Potencjalne i optymalne obszary uprawy kawy w Ugandzie* – 296). Nieco później pojawiła się problematyka granic fizyczno-geograficznych oraz rozmaitych barier środowiskowych i ich oddziaływania na osadnictwo lub działalność rolniczą (*Granice fizyczno-geograficzne a rozmieszczenie miast w Czechosłowacji* – 346, *Bariery przyrodnicze rolnictwa w Izraelu* – 408). Pomimo to nadal przeważały prace, w których zagadnienia środowiskowe nie występowały lub były traktowane marginalnie (np. *Ropa naftowa w Afryce w latach 1960-1973* – 202, *Rolnictwo Danii a EWG* – 206, *Rola i znaczenie kanału Dortmund-Ems w RFN* – 220, *Sieć miejska Walii i jej struktura przestrzenna* – 222). Rozpoczęto wówczas m.in. cykl prac dotyczących powiązań między gęstością zaludnienia a rolnictwem w różnych krajach, głównie afrykańskich (np. *Związki między gęstością zaludnienia a wybranymi cechami rolnictwa Zambii* – 274).

Dopiero później, w latach 80-tych i 90-tych, problematyka relacji środowisko przyrodnicze-człowiek upowszechniła się, a ostatnio wręcz zdominowała inne zagadnienia: na 99 prac wykonanych w latach 2000-2003 aż 89 (90%) poświęconych było różnorodnym przejawom tych relacji. W środowisku przyrodniczym zachodzą zmiany, pojawiają się (lub nasilają) pewne procesy, mogące

mieć wpływ na funkcjonowanie człowieka na Ziemi w przyszłości. Oddziaływanie tych zmian stało się także przedmiotem analiz w pracach magisterskich (np. *Wpływ wzrostu efektu cieplarnianego na zmianę obszaru uprawy pszenicy w Kanadzie* – 528). Znaczному rozszerzeniu uległo spektrum dziedzin działalności człowieka, w których analizowane były relacje ze środowiskiem (np. *Potencjał energetyczny środkowego odcinka Skrzy Prowej i jego wykorzystanie* – 427). Wśród dziedzin ludzkiej aktywności mogących mieć powiązania z warunkami przyrodniczymi pojawiły się takie, których istnienia przed 50 laty nikt sobie nawet nie wyobrażał, np. telefonia komórkowa (*Wpływ wybranych elementów środowiska przyrodniczego na zasięg telefonii komórkowej w Japonii* – 573).

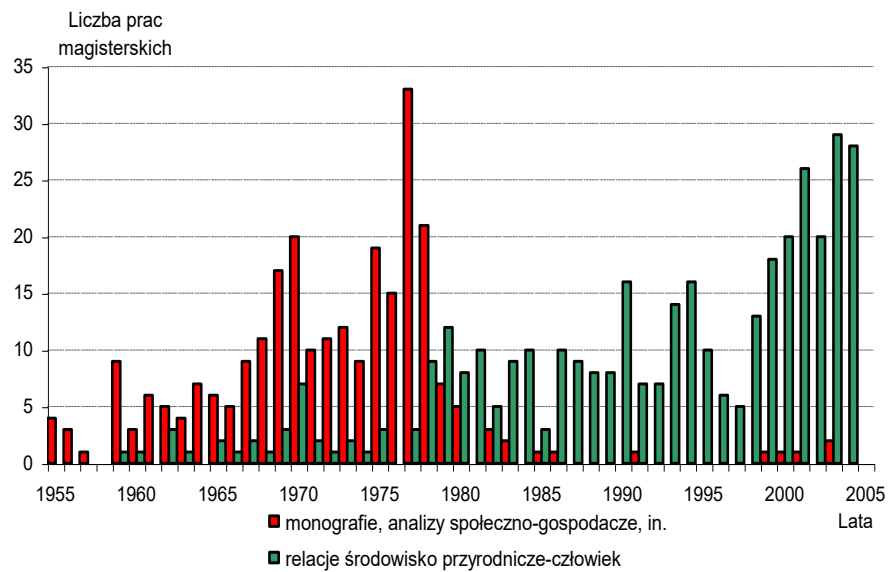
W ostatnich kilku latach pojawiły się też prace poświęcone drugiemu kierunkowi tych relacji, tj. oddziaływaniu człowieka na środowisko przyrodnicze (np. *Wpływ portu w Rotterdamie na środowisko przyrodnicze regionu Rijnmond* – 550).

W minionym pięćdziesięcioleciu problematyka prac magisterskich zmieniała się również w aspekcie regionalnym. Przede wszystkim obszar (region) przestał być traktowany jako przedmiot badań, a stał się poligonem do prowadzenia analiz dotyczących różnorodnych relacji przyroda-człowiek. Pod względem powierzchni te „poligony” były bardzo zróżnicowane: niektóre prace dotyczyły całych kontynentów, inne – państw, jeszcze inne – mniejszych jednostek fizyczno-geograficznych lub administracyjnych (np. prowincji, departamentów, gmin). O wyborze konkretnego obszaru decydowały w pierwszym rzędzie zainteresowania regionalne studentów, a także dostępność materiałów. Przez pierwsze ćwierćwiecze prace magisterskie dotyczyły wyłącznie obszarów położonych poza Polską (w zgodzie z nazwą: Katedra Geografii Regionalnej Świata). Choć pierwsze prace powstawały jeszcze w latach 50-tych, nie można się w nich dopatrzeć śladów nacisków o charakterze politycznym (jeśli chodzi o wybór obszaru badań). W tych latach studenci zajmowali się głównie światem kapitalistycznym i regionami „egzotycznymi” (Kongo Belgijskie, Meksyk, Maroko, Polinezja Francuska, Sahara). Zainteresowanie poszczególnymi kontynentami było zbliżone. W latach 70-tych zaznaczył się wzrost liczby prac dotyczących Afryki, co było zapewne następstwem wzmożonego zainteresowania tym kontynentem w okresie jego dekolonizacji. W drugim ćwierćwieczu nastąpiły istotne zmiany regionalnego rozkładu prac magisterskich. Znaczący wpływ

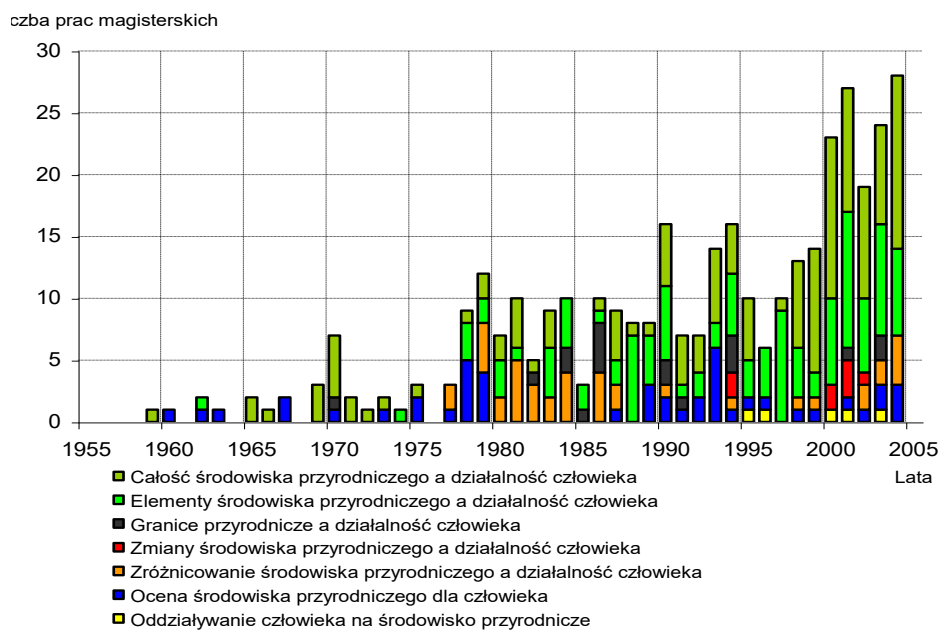
na te zmiany miały dwa wydarzenia z końca lat 70-tych. Powstanie w 1977 roku Wydziału Geografii i Studiów Regionalnych zaowocowało m.in. uruchomieniem nowej specjalizacji w Instytucie Krajów Rozwijających się. Wielu studentów zainteresowanych „Trzecim Światem” wybierało tę właśnie specjalizację, a w związku z tym na geografii regionalnej udział prac dotyczących tych obszarów znacząco zmalał. Drugim istotnym wydarzeniem było otwarcie w 1978 roku specjalizacji geografii regionalnej dla studentów zaocznych. Słaba znajomość języków obcych przez tych studentów utrudniała bądź uniemożliwiała posługiwanie się niezbędną literaturą obcojęzyczną. W tej sytuacji koniecznym stało się umożliwienie im podejmowania prac z obszaru Polski. Dotyczyły one zazwyczaj obszarów dobrze znanych studentom z autopsji z racji zamieszkiwania lub pracy na ich terenie. W następstwie tych wydarzeń zmniejszył się wyraźnie udział prac dotyczących „Trzeciego Świata”, a wzrósł – prac poświęconych Europie (w tym Polsce). Te ostatnie dominują obecnie w układzie regionalnym.

Od roku akademickiego 2002/3 w Zakładzie Geografii Regionalnej realizowane są również prace licencjackie. Przygotowują je studenci III roku studiów licencjackich, uczestniczący w prowadzonym przez Zakład seminarium. Problematyka tych prac jest zbliżona do prac magisterskich, choć stopień ich trudności z oczywistych przyczyn jest odmienny.

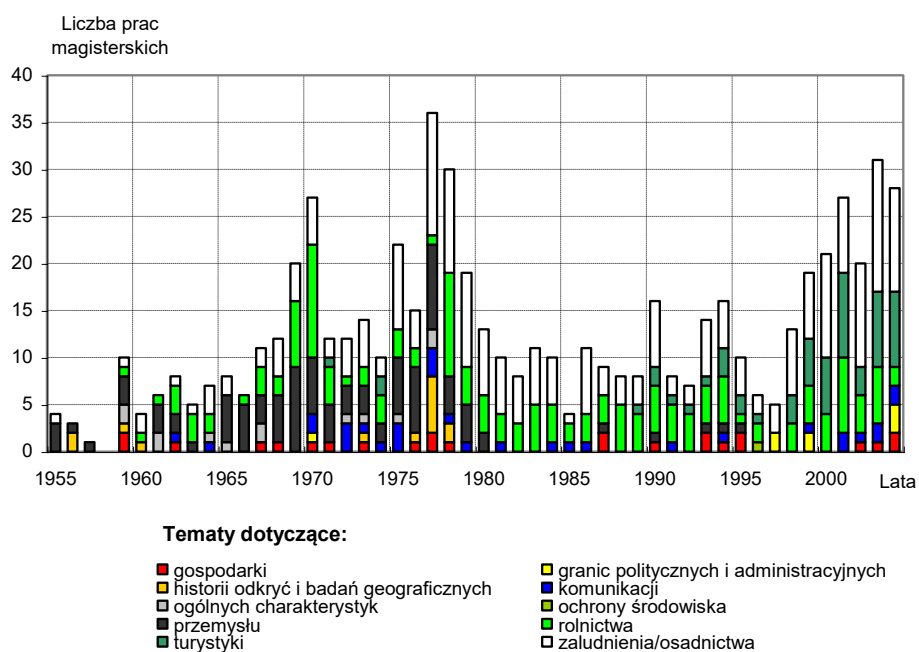
Trudno nam oceniać jakość i poziom kształcenia na specjalizacji. Warto jednak podkreślić, że w kształceniu zawsze przywiązywano dużą wagę do rozwijania takich umiejętności jak wnikliwe analizowanie materiałów statystycznych i kartograficznych, interpretowanie zdjęć lotniczych, a w okresie późniejszym – przetwarzanie danych. To w Katedrze Geografii Regionalnej Świata powstała na początku lat 60-tych Pracownia Interpretacji Zdjęć Lotniczych i prowadzono pierwsze na Wydziale zajęcia z tej dziedziny; to pracownik Zakładu był twórcą Pracowni Edukacji Komputerowej i od ponad 10 lat nią kieruje. Liczni absolwenci geografii regionalnej podjęli i z powodzeniem kontynuują działalność naukową na Wydziale i poza nim, często na polu innych specjalności. Pozwala to sądzić, że w trakcie studiów na specjalizacji rozwinęli swe zainteresowania badawcze i zostali dobrze przygotowani do przyszłej pracy.

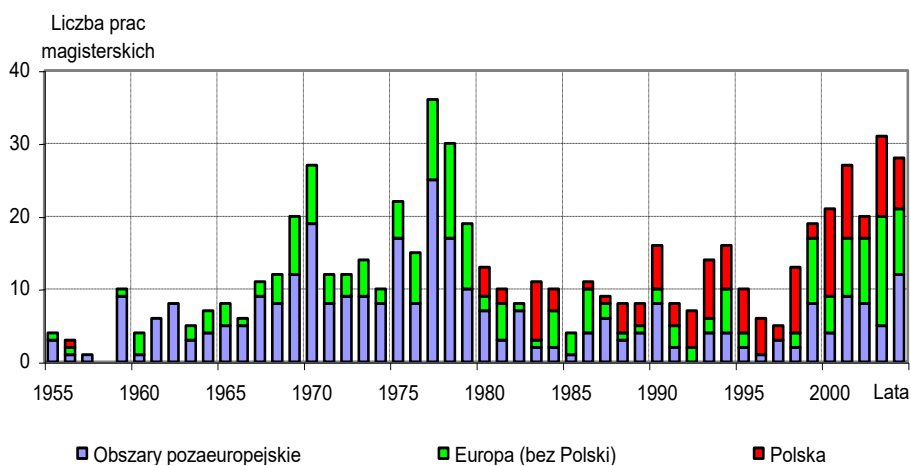
Ryc. 1. Główne grupy tematyczne prac magisterskich wykonanych w Zakładzie Geografii Regionalnej WGSR

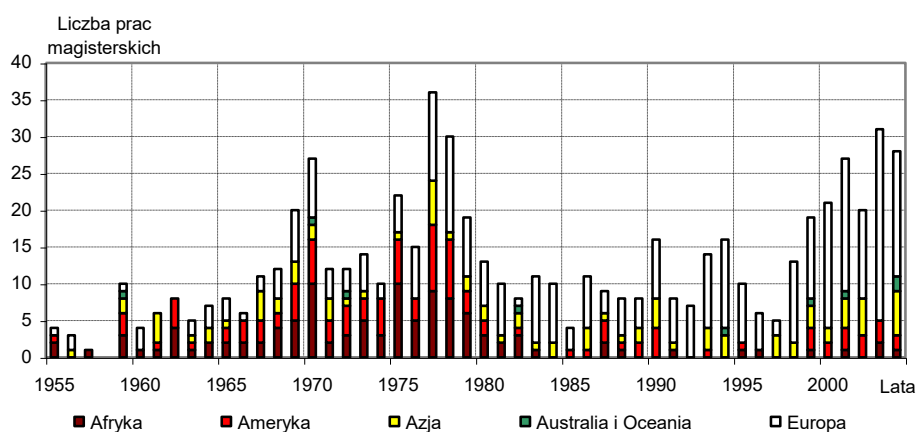
Ryc. 2. Podejścia do środowiska przyrodniczego w badaniach relacji przyroda-człowiek

Ryc. 3. Struktura tematyczna prac magisterskich (zagadnienia)

Ryc. 4. Prace magisterskie wykonane w Zakładzie Geografii Regionalnej WGSR (wg grup obszarów)

Ryc. 5. Prace magisterskie wykonane w Zakładzie Geografii Regionalnej WGRS (wg kontynentów)

Dorota Rucińska
Andrzej Walewski

Teaching of Specialized Courses in Regional Geography

Summary

In the 50 years of the Department of Regional Geography of Warsaw, courses taught to the students underwent major changes. The curricula changed several times, reflecting the changing approaches to that branch of geography. At first, the curriculum reflected the traditional approach to regional geography, understood as a synthetic description of various regions of the world. A major change took place in the 1970s – interrelations between man and the natural environment were adopted as the main subject of both research and teaching. As a result, the curriculum has changed correspondingly. New subjects were introduced, relating to the natural environment, mankind and various aspects of their interrelationship, as well as subjects dealing with methods for analyzing these relations. The subjects of over 600 MA theses in this field evolved in a similar manner. At first, they were mainly monographic theses dealing with individual regions or areas of human activity (settlements, economy). Nowadays, over 90% of the theses are on various aspects of the interrelations taking place between the natural environment and various forms of human activity. From this perspective, the region itself ceased to be the subject of research, but rather a testing ground on which man-nature interrelationship is to be examined.